

ԳՍԻԻԹ ԿԻԻՐԱՊԱՂԱՏ

1. Գրուքեան շարժառիթը: — 2. Դաւիթ Կիւրապաղատի ծագումը Բագրատունի ճիւղէն՝ ըստ հայկական աղբիւրներու վկայութեան, եւ եւրոպացի պատմաբաններու կարծիքին: — 3. Վասիլ Բ. կայսրը՝ վարդ Սկլերոսի և վարդ փոկասի դէմ: — 4. Դաւիթ Կիւրապաղատին եղած դիմումին աւանդական եւ պատմական երեսը: Թոռնիկ արեւդան՝ ըստ Ասողիկի: — 5. Դաւիթ Կիւրապաղատին խոստացուած հողերը եւ ուրիշ կարեւոր մանրամասնութիւններ ըստ Ասողիկի: — 6. Դաւիթ Կիւրապաղատ՝ պաշտպան Կարսի քաղաքը Մուշեղի: — 7. վարդ փոկասին տրուած զինուորական աջակցութիւնը եւ անոր հետեւանքը: — 8. Բագրատ Գ. Ափխազիոյ քաղաքը կը կարգուի, միջնորդութեամբ Դաւիթ Կիւրապաղատի: Մանգկներտի գրաւումը եւ պատերազմները Մամլան ամիրային դէմ: — 9. Դաւիթ Կիւրապաղատի մահուան պարագաները: 10. Կայսեր արեւելք գալու քուականը՝ զուգադիպած Դաւիթ Կիւրապաղատի մահուան հետ: — 11. Դաւիթ Կիւրապաղատի եղբայր մը ունենալու խնդիրը ըստ բիւզանդացի պատմիչներու: — 12. Բագրատ Գ. կարծեցեալ ժառանգ՝ Դաւիթ Կիւրապաղատին: — 13. Գուրգէն վրաց քաղաքապետին ապստամբութիւնը վասիլ Բ.ի դէմ: 14. Գորգի Ա.ի պատերազմները վասիլ Բ.ի դէմ 1021ին: — 15. վասիլ Բ.ի յարձակումը Ափխազիոյ եւ վրաստանի վրայ՝ 1022ի գարնան եւ չարաչար պարտութիւնը Գորգի Ա.ի: — 16. Տայֆի կցումին աղետալի հետեւանքները:

Երկու շարժառիթներ պատճառ եղան այս զրուիթան: Առաջինը այն՝ որ Հր. Աճառեան իր «Անձնանունների բառարան»ի մէջ (Ա. հտ. Երեւան, 1942, էջ 458) կը հաստատէ՝ թէ Տայոց Դաւիթ Կիւրապաղաւորը եղբայրն է Վրաց Գէորգ Թաղաւորին: Երբ ան կը մեռնի 1000 թուականին՝ Գէորգ կ'աշխատի խափանել զինուորական ուժով՝ վասիլ Բ. կայսեր կտակուած հողերուն յանձնումը: Կայսրը կը փութայ երթալ արեւելք, հիւսիսային Վրաստանը ընծայելու Գէորգին, ուր ան սլիտի Թաղաւորէր ինքնապաշտպան եւ պատանդ առնելով անոր որդիները՝ եւս կը դառնայ: Այսչափ Հր. Աճառեան, որ իրը աղբիւր կը նշանակէ Հ. Կ. Տէր-Սահակեանի «Հայ կայսերը», հտ. Բ, էջ 248, 302 (Ա. տպ.):

Գիտենք պատմութիւնէն, մանաւանդ յայտնի վկայութեամբ Ստեփանոս Ասողիկի, որ «Յճ զոյր նորա [Դաւթի] որդի կամ եղբայր, որ ժառանգէր զաթոռ Թաղաւորութեան նորա» (Գ. իղ), ուստի Հր. Աճառեանի հաստատութիւնը մտահոգիչ երեւոյթ մը եղաւ մեզի համար եւ ստիպուեցանք փնտռել պատմական փաստեր՝ ապացուցնելու համար անոր հաստատածը:

երկրորդ շարժառիթը՝ Դաւիթ Կիւրապաղատի ազդուութիւնն էր : Ըստ մեր ազգային պատմութեան տուեալներուն՝ ան նկատուած էր միշտ հայ իշխան մը, մինչդեռ ըստ Վրաց աղբիւրներու եւ Մ. Թաւմարաթիի՝ վրացի համարուած է : Այս երկու հարցերու լուծումը բաւարար պատճառ էր մեր քննարկութեան փորձին :

1.

Ժ. դարու մեր քաղաքական պատմութեան մէջ նշանաւոր դէմք մըն է Դաւիթ Կիւրապաղատ, Տալքի իշխանը : Վրացիները կը համարին զայն իրենց ազգին պարծանքը, ազգով եւ դործունէութեամբ վրացի՝ որուն կատարած դերը Ժ. դարուն վրացական ազգային ազատութեան դէմով փրկարար արդիւնք մը ունեցած է : Միքայէլ Թաւմարաթի իր «Վրացական եկեղեցին» (դրուած Փրանս.) դործին մէջ, ուր քաղաքական պատմութեան ակնարկներ ալ ունի, կը համարի որ ան մէկ կողմէն Արարներու, միւս կողմէն Ափխազներու յարձակումով տկարացած Վրաստանին ապահովուցած է թէ՛ անկախութիւն եւ թէ՛ զինուորական ոյժ : Այս իշխանը կամ «վրացի թագաւորը», ըստ իրեն մեռած 1001ին, երեւելի դարձաւ իր ծառայութիւններով նաեւ բիւզանդական կայսրութեան համար, մանաւանդ ապստամբ Բարտաս (Bardas) Սկլերոսի դէմ տարած յղթանակով : Այս տողերուն կը կցէ ուրիշ մանրամասնութիւններ, որոնցմէ է որ. թէ Սկլերոսի դէմ տարուած յղթանակը կատարուած է նախկին միանձնի մը՝ Թոռնիկի միջոցաւ, եւ թէ թշնամիէն դրաւուած հարուստ աւարը ծառայած է ճոխացնելու եւ մեծցնելու Աթոս լեռան վանքերը :

Միքայէլ Թաւմարաթի կը հիմնուի 1074ին Աթոս լեռան վրայ գերուած ձեռադրել մը վրայ, ուր կը խօսուի Սկլերոսի ապստամբութեան մասին. կայսր եւ կայսրուհին հրահանգ կը լրկեն Դաւիթ Կիւրապաղատին Թոռնիկ վրացիին միջոցաւ : Բնագրին մէջ կը կարգանք հետեւեալ հատուածը.

... « Ils envoyèrent le géorgien Tornic, résidant sur la Sainte-Montagne, vers David le curopalate, afin qu'il les secourût. ...

1. La Géorgie, affaiblie d'un côté par les Arabes, de l'autre par les Abkhases, ne retrouva son indépendance et les forces que sous David le Curopalate (1001). Ce prince se rendit célèbre même à Byzance, à la quelle il assura la paix par la défaite du rebelle Bardas Skléros. L'éristav Tornike (այսուր նոյն գործին մէջ՝ Tornic), ancien moine, vainquit Skléros, et préleva sur l'ennemi un riche butin qui servit à enrichir et à agrandir les monastères géorgiens que la libéralité des rois avait fait bâtir au Mont Athos». MICHEL TAMARATI, *L'Eglise géorgienne des origines jusqu'à nos jours*, Rome, 1910, p. 71.

Alors Tornic, à la tête de douze mille hommes choisis que lui donna le roi David, marcha contre ceux-ci, et, avec l'assistance du Christ, battit Scéros et le poursuivit jusqu'aux frontières de la Perse. ... Après cette éclatante victoire, il s'empessa de rentrer dans le couvent du Mont Athos, où les Pères le reçurent avec des transports de joie et où il recommença à mener une vie humble dans l'exercice des vertus, en mettant à la disposition du moine Jean les immenses richesses, fruit de sa victoire »².

Ահաւաստի՛կ՝ գլխաւոր մասերը այն ձեռագիր փաստաթուղթին, որ կը պատմուի Սկիւրոսի պարտութիւնը, ճշնաւոր թոռնիկին յաղթութիւնը, վերադարձը Աթոս, ըրած աւարին ճշխութիւնը եւ յատկացումը Իվիրոնի մենաստանին նորոգութեան եւ զարգացման: Այս Իվիրոնի մենաստանը (monastère d'Iviron = τὸν Ἰβήρων) Դաւիթ Կիրապաղատի քով ապրող Յովհաննէս անունով նախկին պալատականէ մը Հիմնուած է, որուն եկած միացած է յետոյ ասոր որդին Կանէ մը Հիմնուած է, որուն եկած միացած է յետոյ ասոր որդին Եւթիմէոս, եւ ապա թոռնիկ զօրավարը: Իվիրոնի մենաստանը Հեռաւարդ վրացական Հիմնարկութիւն մըն է, իրերական անունէն յառաջացած:

Յիշեալ փաստաթուղթին մէջ թոռնիկ ներկայացուած է Դաւիթ Կիրապաղատի զօրավարներէն մէկը, իսկ Դաւիթ Կիրապաղատը՝ Թաղաւոր Վրաց: Սկիւրոսի դէպքը տեղի ունեցած կը համարուի 979ին, համաձայն լիւդանդացի գրողներու³: Դաւիթ Կիրապաղատին կ'ընծայուի Մ. Թամարաթիէն՝ 937ին կառուցուած դմբեթաւոր հոյաւ կապ եկեղեցին եւ մենաստանը, յանուն Ս. Աստուածածնի, զետեղուած թորթոմ գետի եղբրքը եւ Սպեր լեռան կողը եւ կոչուած է եկեղեցի եւ մենաստան Խախուլի⁴:

Անծանօթ չէ Ալիշանի այս մանրամասնութիւնը: Ան իր համառօտ տեղադրական գործին մէջ կը գրէ. «Խախու առ համանուն վրասակաւ օժանդակաւ թորթումայ, որ ի գեղեցիկ հովտին ունի հրաշակառոյց մենաստան շինեալ ի Վրաց, յժ դարու եւ ի Դաւթէ Կուրապաղատէ ի Ժ.ին»⁵: Խախու, վրացերէն Խախուլի՝ վտան մըն է, օժանդակ թորթում գետին. Ալիշան աւելի կը մանրամասնէ իրեն յատուկ տեղադրական ճշգրտութեամբ: Կ'ընդունի ուրեմն ինքն ալ՝ թէ շինուածքը վրացական է թ. դարուն տեղի ունեցած եւ ապա Ժ. դարուն Դաւիթ Կիրապաղատէն ամբողջացուած:

2. Անդ, էջ 319:

3. Հմտ. EDOUARD DE MURALT, *Essai de Chronographie byzantine*, Saint-Petersbourg, p. 564.

4. Անդ, էջ 335:

5. Հ. ԱԼԻՇԱՆ, Տեղագիր Հայոց մեծաց, Վենետիկ, 1855, Թ. 46:

Անտեսուած են բոլորովին հայկական աղբիւրները նկատմամբ Դաւիթ Կիւրապաղատի անձին, անոր կատարած դերին, Սիւլբոս բըռնաւորի եւ Թոռնիկ զօրավարի պատմութեան: Աւելորդ է ըսել՝ թէ Մ. Թաւադարթի չափազանց ազգամոլութեամբ կը փակէ աչքերը՝ չտեսնելու համար իրականութիւնները: Անոր գործին դնահատանքն ըրած ատեն R. Janin կ'ըսէ սրամտութեամբ. «ouvrage très documenté, mais qui ne se dégage pas toujours du parti pris national»⁶.

Ընդունելով հանդերձ վրացի միայնակեացներու կեանքը՝ որ ըստ իրենց աւանդութեան տարածուած է իրենց երկրէն դուրս Պաղեստին, Ատրիք, Կիպրոս, Բիւթանիոյ Ուիմպոս լեռը, Բիւզանդիոնի չըջակայքը, Սինայի լեռը եւ Աթոս լեռ (Մակեդոնիա), ուր ամէն տեղ քիչ մը ձեռագրական աշխատանքներ թողած են իրենց ճշնաւորական կեանքին մէջ, բիւզանդական աղղեցութեան ենթարկուած առաւելապէս, քննելի կը մնան քանի մը հարցեր.

ա) Դաւիթ Կիւրապաղատի աղղութիւնը, բ) Թոռնիկի աղղութիւնը, գ) Սիւլբոս բռնաւորին ապստամբութեան եւ պարտութեան մանրամասնութիւնները՝ հայկական աղբիւրներու համաձայն:

2.

Նախ քան Դաւիթ Կիւրապաղատին վրայ ծանրանալը, տեսնենք ընտանեկան կապը որ կայ ընդ մէջ Վրաց եւ Հայոց տան՝ Բագրատունիներու ճիւղազրուութեան մէջ: 890ին Աշոտ Ա., Բագրատունի Հարստութեան հիմնադիրը եւ առաջին թագաւորը կը մեռնի. միակ ժառանգը՝ արքայորդի Սմբատն է որ Գուգարաց կողմերը կը գլուխուի՝ կը փութայ Երազգաւորս (Շիրակաւան) արքայանիստ քաղաքը: Ժամանակին կաթողիկոսն է Գէորգ Բ. (875-897) որ կը մխիթարէ սգաւոր թագաժառանգը: Վրաց իշխանը, Ատրներսեհ Կիւրապաղատը, որ Բագրատունի ընտանիքէն էր, կը փութայ ինքն ալ Հայաստան՝ իր ցաւակցութիւնները յայտնելու. բայց որպէսզի պատուած ըլլայ վախճանեալ արքային եղբայրը՝ Աբաս սպարապետը, նախ կ'երթայ Վանանդ՝ Կարսի ամրոցը, ուր կը նստէր ան: Աբաս թոյլ չի տար որ Ատրներսեհ երթայ Սմբատին, վախճալով՝ որ միացած հայ նախարարներու հետ՝ թագաւորեցնեն զինքը, որովհետեւ ինքը կը ցանկար բարձրանալ եղբօրը դահին վրայ: Ատրներսեհ չէր գիտեր ծածուկ միտքը Աբասին եւ չէր կրնար հասկնալ հետեւաբար արդեւրին պատճառը: Կը յաջողի հուսկ համոզել զինքը ու կ'երթայ Սմբատին, խոստանալով վերադառնալ Աբասին մօտ: Սմբատ թագաժառանգը համաձայնութեամբ նախարարներու, կաթողիկոսին եւ Ատրներսե-

հին՝ կ'ելէ հօրը դահին վրայ: Արաս կը կատողի, արդարամիտ Ատըր-
ներսեհը կը բանտարկէ եւ քաղաքացիական կռիւ մը կը սկսի Սմբատի
դէմ, նորածին թաղաւորութիւնը կը բաժնուի երկուքի: Գէորդը կա-
թողիկոս կը միջնորդէ խաղաղութեան համար, կը խնդրէ ազատ ար-
ձակել Ատրնեքսեհը որ ընաւ յանցանք չունէր այս խնդրին մէջ, մինչ-
դեռ Արաս կը կարծէր թէ իր թելադրութեամբ է որ Սմբատ դահ
ելած է: Արաս կը խոստանայ ազատել Ատրնեքսեհը՝ եթէ ան, կ'ըսէ,
վերադարձնէ «գերկուս ամրոցսն, զոր յափշտակեալ իսկ է ի ձեռաց
Գուրգենայ քեռուն իմոյ եւ դիւախթ զորդի իւր գրաւական ինձ»⁷:
Արաս չի յարգեր իր խօսքը. կը շարունակէ դաւաճանել Սմբատի դէմ,
որ կը պաշարէ Կարսի ամրոցը, ուր ան կը մնայ բանտարկուած օրե-
րով. հուսկ պարտուած՝ կը դիմանի եւ կ'ընդունի Սմբատի թաղա-
ւորութիւնը: Կ'ազատի Ատրնեքսեհ, զոր Սմբատ պատուով կը դրկէ
Վրաստան: Գէորդը Բ. կաթողիկոսի մահէն քանի մը տարի ետք՝
երբ աստուածաշնորհ Մաշտոցի 7 ամսուան կաթողիկոսութեան յա-
ջորդած էր անոր աշակերտը Յովհաննէս Զ. (897ին), այս թուական-
ներուն, հաւանաբար 899ին, Սմբատ Ա. արքան Հայոց թագ կը դրկէ
Ատրնեքսեհին եւ «կացուցանէ զնա թաղաւոր Վրաց աշխարհին եւ եր-
կրորդ իւրոյ տէրութեանն զնա հաստատէր»⁸: Ատրնեքսեհ արգարել
միշտ ենթակարգեալ մնաց Հայոց արքային ըստ պատմիչին, եւ երբ
Ափշին փոխելով իր կեղծ բարեկամութիւնը թշնամութեան՝ սկսաւ
հետամտել Սմբատին, սա զնաց ապաստան փնտռելու «ի կողմանս
ամրոցացն Տայոց, ի կալուածս Կուրապաղատին Ատրնեքսեհի սիրե-
ցելոյն իւրոյ»⁹: Չամչեան Ատրնեքսեհի թաղաւորութիւնը կը դնէ
899ին¹⁰: Ատրնեքսեհ ունեցած է ուրեմն ըստ Յովհ. Պատմաբանին
Դաւիթ անունով որդի մը, զոր, ինչպէս տեսանք վերը, Արաս սպա-
րապետը պահանջեց իրը գրաւական եւ երկու ամրոցները՝ զոր ան
յափշտակած էր Արասի քեռայր Գուրգէնէն: Հոս միջանկեալ կ'անց-
նին շուրջ վաթսուս տարիներ, մինչեւ երեւումը Դաւիթ Կիրապա-
ղատին՝ որդի Ատրնեքսեհ Գ.ի եւ թոռ Սմբատի: Այս շրջանին Հայոց
եւ Վրաց բարեկամական կապերը կը շարունակուին, բայց ոչ մէկ
բացառիկ երեւոյթ մը կը յայտնուի մինչեւ 960 թուականը:

Ըստ Չամչեանի 961ին արդէն Դաւիթ՝ Բիւզանդիոնի կայսրէն
ստացած է «Կիրապաղատ»ի պատուաստիճանը. զայն կը կոչէ «Մեծ
իշխանն Հայոց որ տիրէր Տայոց աշխարհին»¹¹: Չամչեան հիմնուած

7. Յովհաննէս ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ, Պատմութիւն, Երուսաղէմ, 1867, էջ 183:

8. Անդ, էջ 232:

9. Անդ, էջ 233:

10. Հ. Մ. ՉԱՄՉԵԱՆ, Պատմութիւն Հայոց, Բ. հտ. 1785, էջ 727:

11. Հմտ. Չամչեան, Պատմ. հտ. Բ. Գիրք Դ, դ. ԻԸ, էջ 837: Չամչեան այլուր եւս
միւս ձեռք իշխան Հայոց՝ կը կոչէ Դաւիթ Կիրապաղաւտը, տես էջ 848, 866:

հնադոյն աղբալին պատմիչներու վրայ՝ Ասողիկի, Լաստիկերացիի, Վարդանի, Սամուէլ Անեցիի, Մատթ. Ուռնայեցիի, որոնք՝ բացի վերջինէս, ոչ մէկը անոր աղբութեան մասին տարակոյս կը յայտնէ, կ'ենթադրեն պարզապէս անոր հայաղղի ըլլալը, իշխան Տայքի, մեծ պատիւներու արժանացած անձնաւորութիւն մը, աստուածապաշտ եւ նշանաւոր զինուորական մը, արժանի խոր յարգանքի: Մատթէոս Ուռնայեցի միայն «Վրաց իշխան»¹² կ'անուանէ զինքը:

Զեռագիրներու հնադոյն յիշատակարաններէն՝ շուրջ 992–999 թուականին զրուած պատմական վկայութեան մը մէջ¹³, որ մեղի հասած է շատ եղծուած վիճակով, կը կարդացուի «Դաւթի Վրաց խօսքին տի մնացորդը, որ Կիւրապաղատի վերջին վանին է, կը մղէ խորհելու Տայքի Դաւթ իշխանին մասին եւ ոչ թէ Վրաց Դաւթ արքայի մը, ինչպէս կը հասկնայ Հ. Յ. Տաշեան¹⁴: Շարունակելով ընթերցումը ունինք տի մնացորդէն ետքը՝ բարեւոյտ թաղլաւորի: Ամբողջացնելով խօսքը՝ կ'ունենանք. Դաւթի Վրաց Կիւրապաղատի բարեպաշտ քաղաւորի: Այս խօսքը իր ամբողջութեամբը կրնայ պահուածիլ Տայքի Դաւթ իշխանին միայն, որ թագաւորական վրդի եւ պատու վայելած է: Ըստ Մանանդեանի ուրեմն «988 թին Տայքում իշխանութեան գլուխ է անցնում Վրաց Դաւթ Կիւրապաղատը, որը Բիւզանդիայի Բարսեղ Բ. կայսեր ժամանակ դառնում է թագաւոր [988–1001 թ.]»¹⁵: Ապացոյցը կը բերուի Ասողիկէն. «Եւեւե նա պատճառ խաղաղութեան եւ շինութեան ամենայն արեւելեայց, մանաւանդ Հայոց եւ Վրաց, զի զոոն պատերազմաց յամենայն կողմանց դադարեցոյց նա, յաղթող եղեալ ամենայն շուրջանակի աղբաց եւ ամենայն թագաւորք կամաւ հնազանդեցան նմա»:

Ասողիկի ուրիշ բացատրութիւն մը նոյն գլխուն մէջ (Գիրք Գ. զլ. խդ), ուսկից Մանանդեան կ'առնէ իր վերոյիշեալ վկայութիւնը, աւելի բացայայտ կերպով կը վկայէ անոր թագաւորական պատիւին. «բայց զի էր այլն հեղ եւ հանդարտ, առաւել քան զամենայն քաղաւորս, որ ի ժամանակս յայս»։ Հոս համեմատութիւն մը կ'ընէ պատմապէրը բաղդատելով զինքը ուրիշ թագաւորներու հետ (նոյն ժամանակի)։ Դեռ աւելի յայտնի է երբ կ'աւելցնէ ողբալով, յետ անոր

12. ՄԱՏԹ. ՈՒՌՆԱՅԵՅԻ, Պատմութիւն, Երուսաղէմ, 1869, էջ 43:

13. Հմմտ. ԳԱՐԵԳԻՆ ԿԱԹ. ՅՈՎԱԼՓԵԱՆ, Յիշատակարանք ձեռագրաց, Թիւ 71, Անթիլիաս, 1951, էջ 160: Զեռագիրը այժմ Երեւանի Մատենադարանն է, Թիւ 208 (նախկ. Սանասարեան վրժ. թ. 8 ձեռագիրը ըստ Հր. Աճառեանի Զեռագրաց Յուցակին):

14. Հմմտ. Ակնարկ հայ հնագրութեան վրայ, Վիեննա, 1898, էջ 21:

15. Յ. ՄԱՆԱՆԴԵԱՆ, Քրեական տեսութիւն հայ ժողովրդի պատմութեան, հտ. Բ. (Բ. մասի նիւթեր), Երեւան, 1960, էջ 47:

zantin»¹⁷ : Նոյն Կրուսէն՝ հմուտ ու բանասէր պատմաբանը խօսե-
լով ալուր իր դործին մէջ Դաւիթ Կիւրապաղատի մասին կ'ըսէ յատ-
նապէս .

«Davith, prince du Taïq et décoré du titre byzantin de Curo-
palate, appartenait au rameau ibérisé ou géorgisé de la famille
bagratide. Les habitants du Taïq, comme Galoust Ter-Mkrttchean
le signalait à Frédéric Macler, se rattachaient sans doute à la race
arménienne. En tout cas, le vieux fond indigène des Taoques (qui
avaient laissé leur nom au Taïq, *alias* Tao) avait été depuis long-
temps arménisé. Mais comme les gens du Taïq, gravitant dans
l'orbite de Byzance, avaient été, ainsi que leurs voisins de la Géor-
gie, ralliés à l'orthodoxie «chalcédonienne», les écrivains ecclésias-
tiques de l'époque, tant arméniens que byzantins, les rangeaient
parmi les Géorgiens»¹⁸.

Հողերանականօրէն ու պատմականօրէն պայծառ է բացատրու-
թիւնը, զոր Կրուսէ կու տայ նկատմամբ Տայքի բնակչութեան աղ-
դային եւ կրօնական դոյնին, անոնց անջատ հասարակութիւն մը կաղ-
մելու ձգտումին : Ասկէ կը հետեւի թէ ինչպէս խորհած են Բիւզան-
դացիները՝ ըլլա՛յ արքունիքը եւ ըլլա՛յ պատմագիրները, Տայքի ժո-
ղովուրդին եւ անոր պետին մասին՝ հաւասարապէս ենթարկուած բիւ-
զանդական կայսրութեան գերիշխանութեան վարչական ու կրօնական
աղղեցութեան :

Իսկ անդրադառնալով յատկապէս Դաւիթ Կիւրապաղատի մասին՝
կը ճշտէ անոր հայկական ծագումը, պատմաբանի բժանդիր պա-
հանջկոտութեամբ .

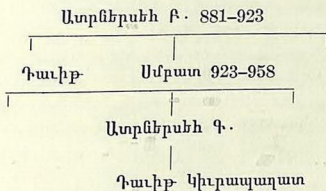
«Quant au Curopalate Davith, nous savons qu'il était l'arrière
petit-fils du roi bagratide de Géorgie Adarnasé II, prince du Klar-
djeth, du Kolaver et du pays d'Artahan, dont nous avons plus haut
résumé l'histoire. La chronique géorgienne nous dit, en effet, qu'il
était fils du Curopalate Adarnasé et petit fils du roi-curopalate
Soumbat (= Sembat) bagratide, lequel Soumbat était lui-même
fils du roi Adarnasé II et régna de 923 à 958. On en conclut que
l'Adarnasé, père de David de Taïq, était un cadet de la maison

17. RENE GROUSSET, *L'empire du Levant*, Paris, 1946, էջ 142 :

18. R. GROUSSET, *Hist. de l'Arménie, des origines à 1071*, Paris, 1947,
էջ 501-502. cf. aussi ETIENNE ASOLIK DE TARON, *Hist. Universelle*,
trad. par Fred. Macler, IIe partie, Paris, 1917, էջ 59, ծնթ. 5, ուր խօսելով
Թոմիկ անունին հայկականութեան վրայ՝ կը մէջբերէ Դաւուտ Մկրտչեանին
տեսակէտը Տայքի բնակչութեան մասին :

des rois-curopolates de Géorgie, cadet qui avait reçu un apanage du côté du Taïq, — apanage que Davith devait, comme on le verra, singulièrement accroître»¹⁹.

Հետեւեալ պատկերը կը ներկայացնէ եւ կ'ամբողջացնէ վերեւ տրուած բացատրութիւնը.

Ատրնէրսեհ Բ. պաշտպանեալ մըն էր Աշոտ Ա. Հայոց արքային, որ 888ին զայն կը հաստատէ իր իշխանութեան վրայ ընդդէմ Բագարատ Աթիսպղին, որ 887ին բիւզանդական ուժերով կ'ուզէր տիրել Վրաց թափին ալ: Ատրնէրսեհ Բ. Վրաց կիրապալատն էր ուրեմն 888ին եւ Աշոտ Ա.ի հաւատրիմ բարեկամ իշխանը: Աշոտի յաջորդին՝ Սմբատ Ա.ի ժամանակ, երբ սա իր հօրեղբոր հետ զահակալական կըռուներ ունեցաւ, եւ Ատրնէրսեհ Բ. ցոյց տուաւ ճշմարիտ բարեկամութիւն եւ հաւատարմութիւն Հայոց օրինաւոր ժառանգին շահդէպ, Սմբատ Ա. փոխադարձ թագ տուաւ անոր 899ին, ստեղծելով այսպէս Վրաց թագաւորութիւնը, որ Բագրատունի ճիւղէն էր²⁰:

Աշոտ Ա.ի օրով արդէն Գարդմանի, Ուտիքի եւ Աշոցքի (14րդ դաւառ Այրարատի, բայց մաս կազմած պատմութեան մէջ նաեւ Գուգարքի) շրջանները, Տաշիրքի հետ անցան վերստին Հայոց Բագրատունի իշխանութեան ձեռքը: Տայքը սակայն մնաց ձերբազատուած առանձին իշխանութիւն մը, Բագրատունեաց վրացական ճիւղին, Բիւզանդիոնի կայսեր զերիշխանութեան եւ հակակշիռին տակ: Վասիլ Բ.ի ժամանակ Տայքը հայ-վրացական կալուած էր բիւզանդական աշխարհակալութեան ներքեւ: Այլ խօսքով՝ բիւզանդական մարդ մըն էր, սահմանադիտու զինուորական եւ վարչական գօտի, ուր Բիւ-

19. Անդ, 502: Հմմտ. նաեւ էջ 392, 428, 514:

20. R. GROUSSET, *Hist. de l'Arménie*, Paris, 1947, էջ 398: Հմմտ. նաեւ Նոյն, *L'Empire du Levant*, էջ 145, 147: - BROSET, *Hist. de la Géorgie*, I. Chronique, էջ 280, 274: Նոյն, Trad. Thomas Ardrouni (dans «Collection d'Historiens Arméniens»), Saint-Petersbourg, 1874, էջ 191, n. 3: - J. LAURENT, *L'Arménie entre Byzance et l'Islam*, Paris, 1919, էջ 278-280:

զանդիոնը ունէր իր վստահելի մարդը, յանձին Դաւիթ Կիւրապա-
ղատի: Տալքը կը ներկայացնէր հելլենացած Հայերու եւ Վրացիներու
կամ ալսալէս ըստած քաղկեդոնականներու աշխարհը, ուր բիւզան-
դական կառավարութեան մօտ ասպարէզ գտնելու համար անհրա-
ժեշտ էր յունադաւանութիւնը, թէեւ առանց հեռանալու աղբաշին
ընիկ ոգիէն: Այս է պարագան թերեւս Դաւիթ Կիւրապաղատին, որու
մասին միշտ դուլետով եւ համակրանքով խօսած են հայ պատմիչ-
ները, նա մանաւանդ Ասողիկ եւ Լաստիվերտցի: Յիշեցինք արդէն
Ասողիկին զմայլանքի արտայայտութիւնները, որոնց կցենք նաեւ իր
սա խօսքն ալ որ իր համառօտութեան մէջ կ'ամփոփէ անոր ճշմարիտ
արդարասիրութիւնը եւ քրիստոնէալոյսի կեանքը. «խաղաղասէր եւ
իրաւարար էր Կիւրապաղատն»²¹: Լաստիվերտցին իր պատմութեան
սկիզբը քանի մը բառերով զմայլելի դրօշմաւոր է մը կը հիւսէ անոր
մեծութեան.

«Այր հօր եւ աշխարհաչն, մեծապարգեւ եւ աղքատասէր, որ
էր արդարեւ սահման խաղաղութեան. քանզի յաւուրս նորա հանդ-
էէր ամենայն մարդ, ըստ մարգարէութեանն, ընդ որթով իւրով եւ
ընդ թղենեաւ»²²:

Դաւիթ Կիւրապաղատ բիւզանդական կայսրութեան վստահու-
թեան մարդն էր.

«Կիւրապաղատ» ամէնէն մեծ պատուաստիճանն է բիւզանդական
կայսրութեան մէջ: Յունարէն՝ *κοσροπαλάτης* բարդ բառ մըն է լատին
արմատով բարդուած եւ բիւզանդական շրջանի լեզուական նկարա-
զրին համապատասխան ձեւով ալ կազմուած: *κοῦρα* + *παλάτιον*,
ուր *κοῦρα* լատին «cura»ն է եւ կը նշանակէ *խնամք*, *նոյ* (= *φροντίς*
soin, cure, որմէ սակայն չէ կազմուած բառին բարդութիւնը): Զ-թ
դարերու ընթացքին *κοσροπαλάτης* էր *curator palatii*²³, կայսերական
պալատին հետ ուղղակի կապուած պաշտօնեայ, բարձրագոյն հրա-
մանատար կայսերական բոլոր բանակներուն կամ զօրքին: Ժ. Դարէն
անդին այդ բառը գործածուեցաւ պաշտօնէ աւելի՝ իբր տիտղոս, մա-
նաւանդ Կովկասի իշխաններուն համար, որոնք ճորտերը եղան կայ-
սրութեան: Իբր պատուոյ տիտղոս ուրեմն կը նշանակէ «*maréchal du*
palais», եւ այս *κοσροπαλάτης* տիտղոսը բացառիկ կերպով էր արը-
ուէր Դաւիթ Կիւրապաղատին, հեռաւոր անձի մը, որ պալատէն դուրս
ըլլալով հանդերձ՝ իր սիրով եւ հաւատարմութեամբ կապուած էր

21. ԱՍՈՂԻԿ, Պատմ. տիեզերական (Գ. Ժա), Ս. Պետերսբուրգ, 1885, էջ 188:

22. Ա. ԼԱՍՏԻՎԵՐՏՅԻ, Պատմութիւն, Վենետիկ, 1901, էջ 9:

23. Հմմտ. *Dizionario enciclopedico ital. Treccani*, Roma; E. A. SOPHO-
CLES, *Greek lexicon of the roman and byzantine periods*, New York,
1900:

Բիւզանդիոնի արքունիքին: Հայերէնի մէջ գործածուած է Թէ՛ Կիւրապալատ եւ Թէ՛ Կուրապալատ ձեւով: Թէեւ իբր հնչական ձեւով եւ տառադարձութեամբ վերջինս ճիշտ կը թուի, սակայն Ասողիկին քով Կիւրապալատ գործածուած ըլլալուն՝ մենք ալ նոյն ձեւը գործածեցինք:

Այս հօր ու բարձրագոյն պատիւի հասած մարդը միակ վճռական դերը խաղաց բիւզանդական դահլ իրիկելու երկու Բարդասեմու ահաւոր կռիւին մէջ: Նշանաւոր բիւզանդագէտ՝ Gustave Schlumberger յայտնած է ժամանակին իր հեղինակաւոր դատաստանը Դաւիթ Կիւրապալատի մասին, ներկայացնելով զայն որպէս հայ ծագումով իշխան մը, որ պատիւի բարձրագոյն աստիճանին հասած է բիւզանդական մարդի մը վարչութեան մէջ: Դաւիթ Կիւրապալատ, իշխան Վրաց (= Ἀρχων τῶν Ἰβήρων) է ըստ իրեն.

«Le plus important prince d'Ibérie sous la lointaine suzeraineté byzantine était alors l'illustre Curopalate Davith de Daikh, surnommé le Grand, **prince d'origine arménienne**. Le véritable nom de sa souveraineté originelle était le Daikh, mais, comme il n'y avait pas en ce moment de prince en Géorgie dont la puissance pût être comparée à la sienne, pas même le propre roi du Karthli, on le désignait souvent sous le simple nom de curopalate d'Ibérie... Les historiens arméniens semblent ignorer sa vraie condition. Il en est de même des historiens géorgiens. En réalité cet homme qui fut, à la fin du Xe siècle, le plus puissant dynaste pagratide de Tao, le plus considérable des princes de cette région, l'arbitre suprême de la Géorgie et qui joua un si grand rôle dans ce pays et en Arménie jusqu'à la première année du XIe siècle, était un arrière-petit-fils du roi Adarnasé II, un petit-fils de Sempad, ex-roi curopalate dont le règne n'est mentionné que pour mémoire dans les annales géorgiennes»²⁴.

Կրուսէի վկայութեան եւ արտայայտութեան հիմնականին մէջ կը միանայ ասիկա ալ, որ միայն սա տարբերութիւնը կայ՝ որ յիշատակուած Հէ Դաւիթ Կիւրապալատին հայրը, կոչուած նոյնպէս Ատրնէրսէհ, մինչդեռ յիշուած է իսկ պապուն պապը: Անոր Բագրատունի սոսմէն սերած ըլլալը եւ հայկական ծագում ունենալը շետուած է, ինչպէս տեսնենք, Շիւմպերտէէն ալ: Աւելի հեղինակաւոր մէկը՝ որմէ բոլոր միւս բիւզանդագէտները եւ բանասէր-պատմաբանները օգտուած են, անշուշտ հանրածանօթ Պրոսէն է, որ իր «Histoire

24. GUSTAVE SCHLUMBERGER, *L'épopée byzantine*, Paris, 1896, I vol. էջ 415-416:

de la Géorgie» հիմնական դործով տուած է Վրաց եւ Հայոց յարաբերութիւններուն լաւագոյն եւ քննական ներկայացումը: Բայց նախ քան անցնիլը Պրոսէի, յիշենք ուրիշ էջ մըն ալ Շլիմպերտէէն, ուր կ'ամբողջացնէ տուած ծանօթութիւնը, յիշելով Դաւթին հօր անունը՝ Ատրներսեհ²⁵ եւ Տայըր որպէս մին Հայաստանի 15 նահանգներէն: Կը ճշտէ մահուան թուականը եւս, որ տեղի ունեցած է 31 Մարտ 1000 տարւոյն եւ ոչ թէ 1001ին՝ ինչպէս կը կարծուի: Կը խօսի ազգային պատմիչներու մասին, որոնք իրենց պատմական դործերուն մէջ յիշած են Դաւիթ Կիւրապաղատը: Ըստ իրեն այդ ազգային պատմիչներն են Ասողիկ, Արիստ. Լաստիվերտցի, Մատ. Ուռհայցի: Կը յիշէ նաեւ մերթ ընդ մերթ վրացական «Աղդային ժամանակագրութիւնը» Պրոսէի (Histoire de la Géorgie), որ թարգմանութիւն է վրացական դործի մը, հասած Վախթանգ Զ-ի (1703-1737) անունով եւ «Պատմութիւն Քարթլի» խորագրով, որ կանոնաւոր պատմութիւն մը ըլլալէ աւելի՝ ժամանակագրութիւն մըն է. այս պատճառով ինքը Պրոսէ կ'անուանէ զայն Տաքեգրութիւն²⁶: Շատ հիմնական դործ մըն է անշուշտ, որուն կը դիմեն վրացական պատմութեան մասնագէտներ: Բայց այս դործը հսկայական ամբողջութիւն մը ըլլալով ժամանակագրական հաւաքածոյի մը, կը ներկայացնէ դժուարութիւններ դործածութեան մէջ եւ Պրոսէ ինքնին, խօսելով 923էն ետք եկող թաղաւորներու յաջորդականութեան մասին՝ կը խորհրդածէ այսպէս.

«Ici la série des règnes offre la plus grande confusion, image de celle à laquelle la Géorgie elle-même était alors en proie. En effet Adarnasé II, quoique couronné roi de Géorgie, en 899, par Sembat-le-Martyr, roi d'Arménie, paraît n'avoir eu qu'une bien faible autorité, puisque aussitôt après sa mort, le roi des Aphkaz put installer dans le Karthli son propre fils Costantiné (sic), état de choses qui ne fit que s'aggraver jusqu'à l'avènement de Bagrat III»²⁷.

25. Նոյն, *L'épopée byzantine*, vol. II, էջ 159 եւ յջ.:

26. Վրացական այս Տաքեգրութիւնը ալլեւալլ ժամանակներու մէջ դրուած, եւ ամփոփումը Վախթանգ Զ-ի օրով, թարգմանուած Փրանսերէնի Պրոսէէն, նկատի առնուած են «Վրաց աղբիւրները» Հայաստանի եւ Հայերի մասին՝ դործին մէջ, Հտ. Ա. (Ե-Ժի դար), Լ. Մեխիթեթ-Բեկի, Երևան, 1934, համեմատութեամբ այն մասերուն՝ որոնց համապատասխանը դառած է Ջուանչէրի Հրատարակչութեան պատմութեան մէջ: Դաւիթ Կիւրապաղատի մասին շատ հակիրճ ակնարկներ ունի Ը. դարէն մինչեւ ԺԱ. դարու պատմութեան աղբիւր ծառայող Անանուհի մը «Վրաց մատենա» (Պրոսէի թարգմ. կը համապատասխանեն մերձաւորապէս 256-354 էջերը) դարձեալ Ջուանչէրի Հտ. համեմատում, եւ որ հասկնալի կը դառնան ժամանակակից Հայ պատմիչներու տուեալներուն նկատառութեամբ միայն, մանաւանդ Ասողիկի:

27. BROSSET, *Histoire de la Géorgie*, I^e partie, S. Pétersbourg, 1849, էջ 280, եւ յջ.:

Շլիւմպերֆէ եւ մանաւանդ Կրուսէ քննական Հայեացքով մօտեցած են եւ նկատի առած Պրոսէի «Պատմութիւն Վրաստանի»-ի տըւեալները. Կը մնան Հետեւաբար անփոփոխ, ինչպէս վերեւ ներկայացուցինք Դաւիթ Կիւրապաղատին տոհմածառը եւ ծագումին վերաբերեալ հարցերը: Կ'անցնինք նկատի առնելու այժմ անոր քաղաքական գործունէութիւնը, Տայքի իշխանութեան ընդարձակումը եւ իր բերած աջակցութիւնը Վասիլ Բ.ի. կայսրութեան առաջին տարիներուն, արեւելեան սահմաններուն ամրացման եւ ապահովութեան համար, գլխաւորապէս Վարդ Սկլերոսի դէմ մղուած պատերազմներու մէջ:

(Շար. 1)

Հ. Մ. Ճ.